

MAVZU: PEDAGOGIK TEXNIKA - PEDAGOGIK MAHORATNING TARKIBIY QISMI VA SIFATI

Hozirgi zamon pedagogika fani pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning roli beqiyos deb qayd etadi. Chunki u o'qituvchiga o'z gavdasini tuta bilish (mimika, pantomimika), his-tuyg'ularini (emotsiyasini) boshqara olish, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallash va ularni o'quv faoliyatida, o'qishdan tashqari ishlar jarayonida qo'llash yo'llarini tushuntirishda dasturamal bo'lib xizmat ko'rsatadi.

Demak, pedagogik texnika shunday kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisidirki, u o'qituvchining pedagogik faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quvchi - yoshlarga ta'sir ko'rsatish, tashkil qilish va boshqarishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Xo'sh! O'qituvchining pedagogik texnikasi deganda nima tushuniladi? O'qituvchining pedagogik texnikasi qanday malakalardan iborat?

U o'qituvchining o'quv ishlarini tashkil qilish, amalga oshirish va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishida qanday rol o'ynaydi?

Ilg'or va novator pedagoglarning ish tajribalarini kuzatish ilg'or tajriba maktablari faoliyatini o'rganish shundan dalolat bermoqdaki, pedagogik texnikani to'liq egallash, uning malakalarini o'zida shakllantirish ta'lim – tarbiya samaradorligini oshirishga, o'quvchi-yoshlar tarbiyalanganligini yuksaltirishga va shu asosda pedagogik mahorat pillapoyalari sari ko'tarilishga sabab bo'ladi.

O'qituvchining pedagogik faoliyat madaniyati tizimida pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari pedagogik texnika, pedagogik odob, pedagogik muloqot madaniyatining roli katta ekanligi e'tirof etilgan. Mazkur muammoni ham pedagogik, ham psixologik jihatdan ilmiy – nazariy, uslubiy – tashkiliy hamda amaliy jihatdan tadqiq qilgan YU.P.Gonobolin, N.V.Kuzmina, A.N.Sherbakov, V.A.Selastenin, L.I.Ruvinskiy, V.N.Kuxarev, I.A.Zyazyun N.N. Tarasevich, M.G.Davletshin, K.Zaripov S.Rajabova, B.Xo'jaev va boshqalar o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida pedagogik texnikaning muhim ahamiyat kasb etishini alohida e'tibor bilan qayd qiladilar.

L.I.Ruvinskiy o'qituvchining pedagogik mahorati tizimida pedagogik texnikaning alohida ahamiyatga ega ekanligini qayd qilgan ekan, shunday yozadi:

“O'qituvchining pedagogik texnikasi – bu shunday bir malakalar yig'indisidirki, u pedagogga tarbiyalanuvchilar ko'rib va eshitib turgan narsalar orqali ularga o'z fikrlari va qalbini etkazish imkonini beradi”

N.N. Tarasevich esa o'zining “Pedagogicheskaya texnika - kak element» nomli risolasida pedagogik texnika to'g'risida fikr yuritgan ekan, shunday deydi: O'qituvchi faoliyatining ichki va tashqi ko'rinishlarini izohlaydigan usullar, hissiyotlar, psixik holatlar yig'indisidan iborat mahorat – pedagogik texnikadir”.

Darhaqiqat usta pedagogik topshiriqlarni oliy darajada bajaradigan pedagoglar faoliyatini kuzatish shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar bilish faoliyatlarini tashkil etish va ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda pedagogik texnika muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, u o'qituvchiga o'z gavdasini tuta bilish his-tuyg'ulari (emotsiyasi) ni boshqara olish, ishtiyoq, qobiliyatlar, nutq texnikasini egallash va ularni o'quv faoliyatida, ishlash jarayonida qo'llash yo'llarini o'rgatadi.

Shunday qilib, pedagogik texnika ma'lum kasbiy va shaxsiy malakalar yig'indisidirki, u o'qituvchining pedagogik faoliyati jarayonida ta'sir ko'rsatish, o'quv –tarbiya ishlarini tashkil qilish va boshqarishda etakchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik mahorat nazariyasini o'rganuvchi va tadbiq qiluvchi olimlar (N.N. Tarasevich, N.V. Kuxarev)ning fikrlaricha pedagogik texnika malakalari ikki guruhga bo'linadi:

Birinchi guruh malakalariga pedagogning nutq texnikasi o'z hatti-harakatini idora qilishi, mimik va pantomimik ifodalari, o'z hissiyoti, hamda kayfiyatini boshqarishi, aktyorlik va rejissyorlik mahorati kabilar kiradi.

Pedagogik texnikaning **ikkinchi guruhidagi** malakalari kasb-kor malakalaridan iborat bo'lib, ularga gnostik malakalar, loyihalovchi malakalar, konstruktiv (jamoaning ijodiy ishlarini tashkil eta olishi, o'quvchi - talabalarni tarbiyalash, o'qitishdagi kasb-korlik) malakalari kiradi. Buni. 1.-jadvalda ko'rish mumkin:

1. -jadval. Pedagogik texnika malakalari

Pedagogning shaxsiy-kasbiy malakalari	Pedagogning kasb-kor malakalari
1. O'qituvchining nutq texnikasi 2. O'qituvchi faoliyatidagi mimik va pantomimik ifodalar 3. O'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakalari 4. O'qituvchining o'z hissiyotini boshqara olishi	1. Gnostik malakalar: - muhim va asosiy masalani ajratish; - o'quv materialini tizimlashtirish; - qo'shimcha manbani aniq belgilash; - mavzuga doir didaktik materialni tanlay olish; - dalillar keltira olish. 2. Loyihalovchi malakalar: - o'quv ma'lumotini aniq bayon etishni rejalashtira olish; - savol-javob topshiriqlarini to'g'ri tuza olish; - izlanish xarakteridagi masalani tuza olish va kuzatish, farazlarni qo'ya olish. 3. Konstruktiv malakalar: - fikrni mustaqil ifodalashga o'rgata olish; - javobni asoslash va dalillashga o'rgata olish; - nazariy va amaliy ma'lumotni bog'lashga o'rgata olish.

Jadvalda keltirilgan pedagogik texnikaning malakalari o'quvchilar o'quv-biluv faoliyatini tashkil etish va ma'lumotlarni o'zlashtirishga aniq yo'llash, topshiriqlarni aniq qo'llash va nazorat qilish, jamoa va ayrim shaxslar bilan ishchi munosabatda bo'la olish, savollar qo'ya bilish, o'z kayfiyati, hatti-harakati, emotsiyasini boshqara olish kabi usullardan o'rinli foydalanishda amaliy yordam ko'rsatishidan dalolat bermoqda. CHunonchi, texnika – usullar yig'indisi bo'lgani kabi, pedagogik texnika ham o'qishni o'rgatish, ta'sir ko'rsatish, o'rganish, munosabat bildirishning ta'lim va tarbiya usullari yig'indisidir.

Endi, o'qituvchi pedagogik texnikasi malakalarining qisqacha tavsifnomasi bilan tanishib chiqamiz.

I.O'qituvchi pedagogik texnikasining muhim malakalaridan biri uning nutq texnikasi. (Nutq tempi, diksiyasi, (tovushning baland, o'rta, past qila olishi) nutq tembridir.

Ma'lumki, insonlar hayotida nutq katta ahamiyatga ega. Buni barcha biladi va u har bir kishiga aloqa uchun zarur. Nutq kishilarning bir-birlariga ta'sir etishning qudratli vositasi sifatida insonni ishontirishi, mehnatga, g'alabaga chorlashi, yomon yo'ldan qaytarishi, quvontirishi yoki jahlini chiqarish va hatto o'ldirishi ham mumkin.

O'qituvchi faoliyatida ham nutq juda muhim ahamiyat kasb etib, u ta'limiy – tarbiyaviy funksiyalarni bajaradi. O'quvchilar o'qituvchi nutqi orqali bilim, fikr, ishonchga ega bo'ladilar. Muayyan his –tuyg'ularni tushunib, o'z faoliyatlarini shu nutqda bayon ettirganlari asosida tashkil etadilar. Nutqning fiziologik asoslari I.P.Pavlov tomonidan izohlab berilganligi sababli ham biz sezgilarimiz, idrokimiz va tasavvurimizni atrofimizdagi tashqi dunyoning birinchi signallari deb bilamiz; nutq va tafakkur esa, ikkinchi signal sistemasini tashkil etadi. So'z voqelikdagi narsa va hodisalarni idrok qilish, ular to'g'risida tasavvurlar hosil qilishdan iborat bo'lgan bevosita signallarning signalidir.

“Insonda, - deb yozadi I.P.Pavlov, - talaffuz etiladigan, eshitiladigan va ko'rinadigan so'z sifatida ikkinchi darajali signallar paydo bo'ldi, taraqqiy etdi va takomillashdi. Bu yangi signallar sistemasi borib-borib insonlar tashqi va o'z ichki dunyosidan bevosita qabul qiladigan, butun taassurotlarni belgilaydigan bo'lib qoldi...”

Bilamizki, o'zgalarga qaratilgan nutq og'zaki va yozma bo'lishi mumkin. Nutqning bu ikkala ko'rinishi bir-biriga uzviy bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Ba'zan og'zaki nutqni yaxshi o'zlashtira olgan odam o'z fikrini yozma nutqda yomon bayon etishi yoki aksincha yozma nutqni yaxshi egallagan odam fikrini og'zaki nutqda aniq bayon eta olmasligi ham mumkin. O'qituvchining nutqi o'quvchilarga ma'lumotlarni qanday tarzda o'rgatishi bilan xarakterlanadi, shuning uchun u boshqa nutqlar kabi tuzilavermaydi. Ammo, faqat pedagogga xos nutqgina muayyan belgilarga ega bo'lishi mumkin. SHuning uchun ham har bir odam nutqning o'ziga xos xususiyatlari bo'ladi.

O'qituvchilarning o'quvchilarga o'quv materiallarini tushuntirishi, ular bilan suhbatlar olib borishiga qarab quyidagi xususiyatlarni ko'rsatish mumkin:

Tajribaning ko'rsatishicha o'quv materiallarini idrok qilishda o'qituvchining nutqi asosiy rol o'ynaydi. Olimlarning fikricha o'quv materialining 1/2 foizi o'qituvchi nutqining to'g'ri talaffuz qilishi orqali idrok qilinadi va o'zlashtiriladi. O'quvchilar o'qituvchining fikrlarini, nutqini nihoyatda kuzatuvchanlik bilan kuzatadilar.

Mabodo, o'qituvchi so'zlarni noto'g'ri talaffuz etsa, o'quvchilar uning ustidan kulib, masxara qilib yuradilar. Ammo, past ohangda gapiradigan o'qituvchining darsi esa, o'quvchilar uchun hamma vaqt zerikarli bo'ladi.

Nihoyatda baland gapirish, oddiy suhbat chog'ida qichqirib so'zlashish, o'quvchilarni charchatadi va bezdiradi. O'quvchilarning bunday o'qituvchi ta'limidan ko'ngillari soviydi. Shuning uchun o'qituvchi savodli gapirishi, o'z

nutqini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan qilib bayon qilishi, fikr va his-tuyg'ularini so'zida aniq ifodalash malakalariga ega bo'lishi lozim.

Chiroyli, savodli, ta'sirchan gapiruvchi o'qituvchilarning fikrlari o'quvchi-talabalar ongiga tez etib boradi va o'quv materiallarini o'zlashtirib olishiga katta imkoniyat yaratadi, o'quvchi-talabalar bunday o'qituvchilar darslarini toqatsizlik bilan kutadilar. Darhaqiqat, suxandonlar Qodir Mahsumov, Mirzohid Rahimov, O'ktam Jobirov, N.Qambarova, Sh.Qayumov, T.Isroilov, V.A.Kirilov, V.Levitanlarning xalq qalbidan o'rin olganliklarining boisi ham shunda. SHuning uchun, o'qituvchilar o'z nutqlari ustida tinmay ishlashlari, so'zlarining chiroyli, ma'noli, ta'sirchan bo'lishi ustida mashq qilishlari, ovoz diapozonlari, kuchi, tembri, harakatchanligi, diksiyasini doimo tarbiyalab borishlari lozim.

Ovoz diapozoni deganda biz tovush hajmini tushunamiz. Uning chegarasi baland yoki past, gapirishi tovushning tez yoki sekinligi bilan belgilanadi. Diapozonning qisqarishi tovushning past tonliligiga olib keladi. Past ohangda so'zlashish idrokni bo'shashtiradi va susaytiradi.

Tembr-tovushning go'zalligi, tiniqligi va chiroyliligidir. O'qituvchi tovush diapozonini, uning tembri bilan bog'lab ishlatsa, gaplari chiroyli, aniq, mayin, jozibali chiqib, tinglovchilarni o'ziga tortadi, oqibatda o'quv materiallari o'quvchilar tomonidan yaxshi idrok qilinadi.

O'qituvchining ovoz diksiyasi esa nutqida so'zlari aniq, to'g'ri, eshitarli va tushunarli bayon qilishi bilan ifodalanadi. To'g'ri ovoz diksiyasiga ega bo'lgan o'qituvchi so'zlarni aniq, to'g'ri va ifodali bayon qiladi. Ifodali gapirishda til, lab, kichik tilcha, pastki jag' ishtirok etadi. O'qituvchi ifodali gapirishi, so'zlarni talaffuz qilishi uchun yuqoridagi organlarni doimo mashq qildirishi lozim.

O'qituvchining nutqi muayyan mazmunga ega bo'lganligi sababli bolalarning his - tuyg'ularni uyg'otibgina qolmay, balki uni to'g'ri ifodalash, so'zlarni aniq, burro talaffuz qilishi bilan ham ta'sirchan bo'ladi. Lekin eng muhimi, bayon etiladigan ma'lumotga o'qituvchining o'zi yaxshi qiziqishi va uning o'zida ham samimiy his-tuyg'u hosil bo'lishi kerak. Tajribali bir maktab rahbari yosh o'qituvchilarga: "O'quvchilarga tarixiy voqealarni shunday hikoya qilinki, qattiq ta'sirlanganingiz bilinib tursun. Birinchi sayohat haqida shunday kayfiyat bilan gapiringki, bu sayohatda o'zingiz ham ishtirok etgandek tuyulsin", deyishi bejiz emas edi.

Ayrim o'qituvchilarda esa nutq ancha ohista, ta'sirsiz, kam ifodali, qat'iy izchillikka rioya qilinmagan holda, dalilsiz va mantiqsiz bo'ladi. Bunday nutqda bayon qilingan o'quv ma'lumoti o'quvchilar tomonidan past va bo'sh o'zlashtiriladi, uning tarbiyaviy ta'siri ham sust bo'ladi.

O'quvchiga materiallarni aniq, to'g'ri, tushunarli, ifodali bayon qilishda ovoz ritmi ham muhim ahamiyat kashf etadi. Kuzatishlarimiz shundan dalolat bermoqdaki, ruslar bir daqiqada 120, inglizlar 120 dan 150 gacha, fransuzlar 110 so'zni talaffuz qilarkanlar. O'rtacha, hammaga tushunarli bo'lishi va ma'lumotlar to'liq o'zlashtirilishi uchun o'qituvchi 5-6 sinflarda 60 so'zni, 8-9 sinflarda 75-80 so'zni talaffuz etsa talabga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi nutqini lo'nda, aniq, puxta, chiroyli bayon etsa, u tinglovchilarga shuncha tushunarli bo'ladi va ular xotirasida uzoq saqlanadi.

Shunday qilib, pedagogik texnikada nutq malakalari muhim ahamiyat kasb etar ekan, o'qituvchi doimo gapirish tempi, ritmi, diksiyasi, ovoz kuchi, diapozoni, harakatchanligi ustida mashq qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

PEDAGOGNING MIMIK VA PANTOMIMIK IFODASI.

O'qituvchining pedagogik texnikasi tizimida mimik va pantomimik ifodalari ham muhim o'rin tutadi. Pedagogning mimik va pantomimik ifodasi, o'qituvchining imo-ishorasida, ma'noli qarashlarida, rag'batlantiruvchi yoki kinoyali tabassumida namoyon bo'ladi va ular o'qituvchi-tarbiyachining pedagogik ta'sir ko'rsatishida, o'qituvchi-talabalarga mashg'ulotlarni ta'sirchan, qiziqarli, samarali va mazmunli o'tish uchun puxta zamin tayyorlab beradi.

MIMIKA - bu o'z fikrlarini, kayfiyati, holati, hissiyotini o'quvchi – talabalar bajarayotgan ishdan roziligi yoki norizoligini bildirish maqsadida uchun yuz, qosh, ko'z muskullarini harakatga keltira olish san'atidir. Ba'zan yuzning va nigohning ifodasi o'quvchi-talabalarga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Mimik harakatlar, ifodalar ma'lumotlarning hissiy ahamiyatini kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtirish uchun imkon yaratadi. O'quvchi - talabalar o'qituvchiga qarab uning kayfiyatini, munosabatini «o'qib» oladilar. SHuning uchun uydagi ba'zi noxushliklar o'quv mashg'ulotlariga ta'sir ko'rsatadi.

Mimik ifodalar o'quvchi – talabalarining o'quv kayfiyatiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmasligi kerak. YUZ ifodasida, mimik belgilarida faqat dars mashg'ulotlariga xos ta'sirini ko'rsata bilishi talab etiladi. Bu o'quv - tarbiya topshiriqlarini echish o'quvchi-talabalar ta'limi va tarbiyasiga ijobiy yo'nalish bera oladigan ko'rinishlarni ifodalashi lozim.

Yuz ifodasi, esa o'z navbatida nutq va munosabat xarakteriga mos bo'lishi kerak. U ishonch, ma'qullash, ta'qiqlash, norozilik, quvonch, faxrlanish, qiziquvchanlik, befarqlik, ikkilanish kabi xususiyatlarda ifodalanishi mumkin. Mimik ifodaning asosiy detali sifatida qayd qilinganidek qosh, ko'z, yuz ko'rinishi va muskullari ishtirok etadi. Ko'z, qosh, yuz o'quvchi- talabalar javobidan qoniqish, xursand bo'lish, faxrlanish yoki e'tirof, norozilik, qoniqmaslik, xafa bo'lish va boshqa belgilarni ifodalasa, ta'lim oluvchilar diqqatini bo'lmasdan, boshqalarga xalaqit bermasdan ta'lim - tarbiya ishlarini olib borish muvaffaqiyatli kechadi. Shuni ham alohida e'tirof etish joizki, mimik ifodalar namoyish qilinayotgan paytda o'qituvchining nigohi o'quvchi-talabalarga, yoki ayrim o'quvchilarga qaratilgan bo'lishi zarur.

Doskaga, eshikka, derazaga, ko'rgazma qurollarga yoki devorga nigoh tashlab mimik ifodalarni namoyish qilishdan qochish lozim.

PANTOMIMIKA – bu gavda, qo'l, oyoq harakatidir. O'qituvchi darsda o'quv ma'lumotlarini bayon qilar ekan, gavda holati orqali ma'lumotlarning obrazini chizadi, o'quvchi-talabalar bundan zavqlanadilar, ichki his-tuyg'ulari, ularning tashqi hissiyotlari bilan qo'shib butun borliq ma'lumotlar mazmunini o'zlashtirishga qaratiladi. Gavdani rost tutib yura bilish, fikrlarini aniq va to'liq bayon qila turib qo'l, boshni turli harakatlarga keltirish o'qituvchining o'z bilimiga, kuchiga ishonchini anglatadi. SHuni ham unutmaslik kerakki, o'qituvchi talabalar oldida o'zini tuta bilsa, harakatlarini tartibga keltira olsa, o'quv-tarbiya jarayoni samarali bo'ladi. Ma'ruzada oyoqlar 12-15 sm. oraliqda bir oyoq sal

oldinga surilgan holda turish bu o'qituvchining fanini mukammal bo'lishi, uni tushuntira olishiga ishoradir. O'qituvchining ishoralari ma'noli bo'lib, u ortiqcha harakatlardan xoli bo'lmog'i darkor. Masalan, keraksiz hollarda qo'llari bilan imo-ishoralar qilish, boshini uyoq-buyoqqa tashlash, oyoqlarini kerib o'tirish va h.k. Bunday holatlar o'quvchi-talabalarning g'ashini keltiradi va o'quv faniga, o'qituvchiga nisbatan hurmatsizlik his-tuyg'ularini uyg'otadi.

O'qituvchi auditoriya (sinf)da yurgan paytida faqat oldin va orqaga qarab yurishi tavsiya etiladi. Chunki, agar u yon tomonlarga, ya'ni, u yondan, bu yonga yursa talabalar fikri bo'linadi va ular tez charchab qoladilar. Old tomonga yurayotganida, o'qituvchi eng muhim voqealarni bayon qilishi lozim, chunki bunda talabalar o'qituvchini butun diqqatlari bilan eshitayotgan bo'ladilar.

Yuzi talabalarga teskari holda yurayotganda uncha ahamiyatga molik bo'lmagan fikrlarni aytish, dalillar keltirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, bu vaqtda o'quvchi-talabalar bir oz erkin holatda o'zlarini his qilayotgan bo'ladilar.

O'z hissiyotini boshqara olish malakasi. O'qituvchining pedagogik texnikasi tizimida o'z hatti-harakati, hissiyotini idora qilishi va ruhiy (psixik) holatini boshqara olishi ta'lim-tarbiya jarayoni uchun muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi ta'sir ko'rsatish vaqtida (darsda, darsdan tashqari mashg'ulotlar paytida, tarbiyaviy ishlar jarayonida) o'z hissiyotini boshqara olishi, jiddiy bo'lishi, umidbaxshlik, hayrixohlik kayfiyatda bo'la olishi ham pedagogik texnika tizimining muhim elementidir. Buyuk rus pedagogi A.S.Makarenko aytganidek: «Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, yoki jahldor bo'lishini bilishi lozim, U o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin va o'qitsin». Bunday malakaga ega bo'lgan pedagog o'z-o'zini nazorat qila oladi, pedagogik faoliyati davomida sog'lom asab tizimini o'zida tarbiyalay oladi, asabiylashishdan, hissiy va aqliy zo'riqishlardan o'zini asraydi.

O'z xatti - harakati, hissiy holatini nazorat qilishda pedagog, avvalo, o'zida quyidagilarni shakllantirishi lozim:

- hayrixohlik va optimizm ruhida bo'lish;
- o'z hulqini nazorat qilish, (muskul zo'riqishini, harakatini, nutq tempini, nafas olishini tartibga solish);
- faoliyatni dam oldirish, ya'ni lirik, musiqaviy, yumoristik, jismoniy daqiqalarni yaratish;
- o'z - o'ziga salbiy ta'sir ko'rsatishning oldini olish va h. k.

O'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakalari. O'qitish samaradorligini oshirish va ijobiy tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi pedagogik texnikasi tizimidan o'rin olgan yana bir malaka – bu o'qituvchining aktyorlik va rejissyorlik malakasidir. Xususan, adabiyot, odobnoma, ma'niviyat asoslari, tarix o'qituvchilari uchun aktyorlik malakasi nihoyatda zarur. Ma'lum mavzular, obrazlar, tarixiy qahramonlarni tavsiflayotganda aktyorlik, o'quv ma'lumotlarini so'rash, o'quvchi-talabalar faoliyatini tashkil etishda esa, o'qituvchiga rejissyorlik malakalari zarur. Bu malakalar o'qituvchiga yoshlar bilan muomala qilishda tarbiyalanuvchi - talabalarning aql - idrokkina emas, balki ularning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatish, ularga olamga nisbatan hissiy - qadriyatli munosabatda bo'lish tajribasini o'zlashtirishga yordamlashadi.

Shunday qilib, o'qituvchida yuqorida qayd etib o'tilgan pedagogik texnika ko'nikmalarini tarbiyalangan bo'lsa, u yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, va ularni shaxs sifatida kamol toptirish sohasida muvaffaqiyatga erishadi.

Ta'kidlanganidek shaxsiy-kasbiy malakalar o'qituvchining ijtimoiy – gumanitar, ixtisoslik hamda maxsus fanlar bo'yicha bilimlarini boyitadi pedagogik mahoratni egallashga intilishni kuchaytiradi, o'z kasbiga qiziqish va burch, hamda ma'suliyatni his qilishni rivojlantiradi. Va bu malakalar yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, tashkil qilish, targ'ibot qilish, mustaqil bilim olish ishlariga yordam beradi.

Pedagogik ta'limotning ta'kidlashicha, yuqorida qayd qilib va tasniflab o'tilgan pedagogik texnika malakalari yakka holda emas, yaxlit tarzda qo'llanilsa, kutilgan maqsadga erishiladi. Masalan, nutq texnikasi, his-tuyg'u, mimik, pantomimik malakalar bilan bog'liqlikda amalga oshirilsa bunda so'z, gap ohangi, qarash, imo-ishora bilan to'ldiriladi va kutilmagan pedagogik vaziyatda osoyishtalik bilan fikr yuritish, holatini erkin tahlil qilishga muvaffaq bo'linadi. Bu xususiyatlar pedagogning individual psixik, fiziologik fazilatlarini asosida tarkib topadi. Individual pedagogik texnika o'qituvchining yoshi, jinsi, mijozi, fe'l - atvori, sihat - salomatligi va anatomik - fiziologik xususiyatiga bog'liq holda rivojlanib boradi.

Shunday qilib, o'qituvchi-tarbiyachi o'zida shaxsiy-kasbiy malakalarni tarbiyalashi, ularning mazmunini mukammal o'zlashtirishi talab etiladi. Bu pedagogik texnikani egallashning muhim sharti bo'lib, u o'qituvchini pedagogik mahorat sari etaklaydi.

Pedagogik mahorat tizimida pedagogik texnikaning yana bir malakalar tizimi shakllanganki, ularsiz o'quv-tarbiya jarayonini qurish, amalga oshirish o'qitish va, tarbiyalash samaradorligini oshirish mushkul. Bu malakalar pedagogik nazariya va amaliyotda **kasb-kor malakalari** nomini olgan. Tajribaning ko'rsatishiga kasb-korlik malakalari ta'lim oluvchilarning o'qish-o'rganish jarayonidagi faolligini oshirishga, mashg'ulotlarda o'quvchi-talabalar uchun jonli, ishchan muhitni yaratishga, axborotlarni o'qituvchi tomonidan jonli, ta'sirchan bayon etish mikromuhitni yaratishda, informatsiyalarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishni aniq prognoz qilishga ko'maklashadi. Pedagogika fanlari doktori, professor N.V. Kuxarevning yozishicha bu malakalar konstruktiv-modellashtiruvchi (konstruktiv-lotincha "konstruktis" so'zidan olingan bo'lib-qurish, tuzish degan ma'noni bildiradi), malakalar bo'lib, ular gnostik, loyihalovchi, konstruktiv malakalardan tarkib topgan.

I. Gnostik malakalar:

O'quv materialidan muhimini, asosiylarini ajratish.

O'quv ma'lumotlarini tizimlashtirish.

O'quv qo'llanmasiga qo'shimcha manbalar (tushuntirish, javob berish jarayoni uchun) tanlash.

O'quv predmetiga doir ko'rsatma qurollarni mustaqil tayyorlash va bu ishga o'quvchilarni keng jalb qilish (o'quv materialining mantiqiy tarkibini tushunsin: ko'rsatmali qurol tayyorlash yo'llarini egallasin va h.k.)

Bayon qilingan dalillarga munosabat bildirgan holda mantiqiy bog'langan matn tuzish; asoslash uchun qo'shimcha ma'lumotlar keltirish, taqqoslash yo'li bilan ma'lumotning mazmunini ochib berish; xulosa chiqarish, dalil keltirish va voqea hodisalarga shaxsiy munosabat bildirish.

II. Loyihalovchi malakalar:

Yangi ma'lumotlarni o'rganish bilan bog'liq savollarni ifodalash va ularga javob izlash rejasini tuzish.

Bilish xarakteridagi masalani mustaqil ifodalash va uni isbotlash uslubini topish.

Izlanish xarakteridagi masalani hal qilish jarayonida oddiy tadqiqot ishlarini olib borish: kuzatish, farazni ilgari surish, umumlashtirishni amalga oshirish.

Konstruktiv malakalar:

Ko'rsatmali vositalarda savollarni mustaqil ifodalash va o'quvchilarni bu savollarga javoblarni asoslashga undash.

10. O'rganilgan ma'lumotning amaliy tarkibiga doir malakalarni mustaqil ifodalash va ularni hal qilish.

Bu kasb-korlik malakalar o'qituvchining o'quv va maxsus fanlar bo'yicha bilimlari, pedagogik mahoratni egallashga intilishi, o'z kasbiga qiziqishi, burch va ma'suliyatni his qilishi asosida egallanadi. Ular yoshlarni o'qitish, tarbiyalash, tashkil qilish, targ'ibot qilish, mustaqil bilim olish ishlariga amaliy yordam beradi.

O'qituvchining kasb-kor malakalari shaxsiy-kasbiy malakalarini inobatga olgan holda, o'zaro bog'liqlik va yaxlitlikda qo'llaniladi. SHunda o'qituvchi pedagogik texnikasining shakllanishi va takomillashuvi uchun sharoit yaratiladi. Bu malakalar hamkorlikda va hamohanglikda ta'lim-tarbiya ishlarini yaxshilash, o'quvchi –talabalarning bilimdonligi, kasbiy tayyorgarligini yuksaltirish, hamda barkamol inson shaxsini to'laqonli qilib tarbiyalash uchun imkon tug'diradi.

Shu o'rinda alohida qayd etib o'tish lozimki, o'qituvchi pedagogik malakalarni egallab, uning ustasi bo'lishi uchun pedagogik texnikani egallash yo'llarini bilishi ham kerak. Endi esa, pedagogik texnikani egallash yo'llarini ko'rib chiqamiz.

Pedagogik texnikani egallash yo'llari. Pedagogik texnikani egallash uchun avvalo, o'qituvchi o'z fanini, o'qitadigan predmetini, pedagogika (tarbiyashunoslik), psixologiya (ruhshunoslik), metodika fanlarini davr taraqqiyoti darajasida bilishi, muntazam ravishda ilg'or tajribalarni o'rganib borishi, kasbiy-pedagogik jihatdan o'z-o'zini tarbiyalashi zarur bo'ladi. Chunki, pedagogik texnika individual shaxsiy xususiyatga ega. Har bir o'qituvchi, har bir pedagog o'zining kasbiy-pedagogik faoliyat yo'nalishi va kasbiy laboratoriyasiga egadir. Bu yo'nalish va laboratoriya o'qituvchiga mustaqil fikr yuritish, mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini mustaqil tahlil qilib, o'z-o'ziga baho berishga undaydi.

Mohir o'qituvchiga xos bo'lgan bu malakalar o'qituvchi –tarbiyachini kasbiy ideallik sari etaklaydi. Pedagogik texnikani egallashning birinchi yo'li shudir.

Pedagogik texnikani egallashning ikkinchi yo'li o'qituvchining tashkiliy - metodik malakalarni egallashi bilan bog'liq.

Bu malakalar zarur fanlar bo'yicha ma'ruzalar tinglash, axborot – kommunikativ texnologiyalar, jahon hamjihatligidagi ma'lumotlardan xabardorlikni va maxsus

adabiyotlarni o'qishni taqozo qiladi. Tashkiliy-metodik malakalar aytilgan yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalarni o'zining individual kasbiy tajribasida sinab, ko'nikma hosil qilgan taqdirda maqsadga muvofiq bo'ladi. Tashkiliy-metodik malakalarning individual xususiyatlari, jamoa va guruh bo'lib ishlash, o'qish, faoliyat ko'rsatish asosida qurilgani ma'qul. Chunki, guruh yoki jamoa bo'lib o'qish, ishlash har bir pedagogga o'zini boshqalar ko'zi bilan ko'rishni, faoliyatidagi nuqsonlarni seza bilishni, muomala va hulq-atvorning yangi shakllarini izlab topish va sinash imkonini beradi. Bu esa o'z-o'zini bilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun asos bo'ladi va pedagogik g'oyalarning yangi usullarini tekshirib ko'rish, nazariy masalalarni hal qilish uchun tajriba maydoni bo'lib xizmat kiladi. Demak, tashkiliy - metodik malakalarni egallashda guruh, jamoa faoliyati, mustaqil ishlash mashg'ulotlari pedagogik texnika asoslarini egallash uchun imkon beradi.

Pedagogik texnikani egallashning uchinchi yo'li – bu har bir pedagogning individual-shaxsiy dasturini ishlab chiqish bilan bog'liq. Bunday dasturni tuzishdan oldin pedagogik texnika malakalari shakllanganligining boshlang'ich darajasini aniqlab olish zarur. Ya'ni pedagogning dastlabki o'quv-tarbiya ishlaridagi natija, o'qituvchining nutq madaniyatining to'g'ri yoki noto'g'ri tashkil etilganligi, mimik va pantomimik aniqliklar va h. k. Bunda dastlabki tajribaning natijasi yaxshi bo'lsa, kelajakda pedagogik texnikani egallash ancha oson kechadi.

Chunki, individual dastur ko'nikma va malakalar faoliyat davomida rivojlantiriladi, pedagogik texnika malakalarining etishmaydigan mexanizmlari to'ldiriladi. Shuning uchun bu dastur ma'lum mashqlar yoki mashqlar majmuidan iborat bo'ladi.

Shuni nazardan chiqarmaslik lozimki, pedagogik jarayonda pedagogning umumiy madaniyati, ma'naviy va estetik dunyoqarashi ham muhim o'rin tutadi.

Agar o'qituvchining nutqi qashshoq, so'zlarni talaffuz qilish qobiliyati past, estetik jihatdan omi, jahldor bo'lar bo'lmasga hissiyotiga erk beradigan bo'lsa tarbiyalanuvchilarning e'tiqodiga, aql- idrokiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, o'qituvchi o'zidagi ana shu nuqsonlarni qayta tarbiyalashga to'g'ri keladi.

Bu pedagogik texnikani egallashning to'rtinchi yo'lidir.

Shunday qilib, pedagogik texnika, uning shaxsiy-kasbiy, kasb-kor malakalari, uni egallash yo'llaridan xabarsizlik yoki ularga e'tiborsizlik, shuningdek pedagogik faoliyat jaryonida ularning mavqeiga etarli baho bermaslik shuningdek, pedagogik texnika malakalarini tanqidiy, har bir pedagogning individual xususiyatlarini inobatga olmay ish yuritish pedagogik mahoratni egallashga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'quv-tarbiya ishidagi nuqsonlarning ko'payishiga olib keladi.

Pedagogik texnikani egallashning asosiy yo'llari mutaxassis rahbarligidagi mashg'ulotlar (pedagogik texnikani o'rganish) va mustaqil ishlash (kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash)dan iborat. Pedagogik texnika malakalarining individual-shaxsiy ko'rinishda ekanligini hisobga olib, pedagogik texnikani egallashda va uni takomillashtirishda kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni bo'lajak o'qituvchi talabaning o'zida mohir pedagog shaxsiy fazilatlarini va kasbiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat etakchi rol o'ynaydi, deb aytish mumkin. Kasbiy ideal sari intilayotgan har bir o'qituvchi – tarbiyachiga bu harakatda ham pedagogik texnikani egallash muhim omil bo'lib qolaveradi.

Tashkiliy-metodik jihatdan tashkil etiladigan pedagogik texnikani egallash mashg'ulotlari individual, guruh yoki ketma-ketlikda o'tkazilishi ham mumkin. Masalan, zarur bilimlar ma'ruzalarda yoki tegishli adabiyotni (xususan, muayyan qo'llanmani) mustaqil o'qish orqali egallanadi. Avtomatlashtirishga doir ayrim oddiy harakatlar (turli artikulyasiya, fonetik nafas olish usullari, relaksatsiya usullari va shu kabilar) ketma-ket ko'rsatilishi darkor. Tegishli ko'nikmalarni shakllantirish, individual ishlash-dastlab o'qituvchining nazorati va rahbarligida, keyin esa mustaqil ishlash orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik texnika malakalarini shakllantirishda guruhiy ish olib borish alohida ahamiyatga ega. Pedagogik texnikani egallashga doir mashg'ulotlarining ushbu shaklini batafsilroq ochib berish maqsadga muvofiqdir. Chunki u hozirga qadar o'qituvchilar uchun mo'ljallangan o'quv va metodik adabiyotlarda lozim darajada ko'rsatib berilmagan. Xuddi shunday faoliyat jarayonida pedagog oldida o'zini boshqa kishilar ko'zi bilan ko'rish, hulq-atvor va muomalaning yangi shakllarini izlab topish va sinab ko'rish, o'zining o'ziga kasbdoshlar bilan birga amalga oshiradigan faoliyat xususiyatlarini anglash va pedagogik ishning individual uslubini ongli ravishda shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Guruhiy faoliyatda shaxsning o'z-o'zini bilishi va o'z-o'zini tarbiyalash laboratoriyasi, pedagogik vazifalarni hal qilishning yangi usullari tekshirib ko'riladigan, nazariy masalalar muhokama qilinadigan tajriba maydoni uchun shart-sharoitlar yaratiladi.

Psixologlar pedagogik texnikani guruh bo'lib o'rgatish, rahbarlarning tajriba ishida bunday guruhlarning eng qulay miqdori 10—14 kishidan iborat bo'lishi kerak deb ta'kidlaydilar. Qatnashchilarning xuddi shunday miqdori ularning har biriga boshqa kishilar bilan birga ishlashning individual psixologik muammolarini to'liq ravishda aniqlab, hal etish, refleksiya va empatiya darajasini jiddiy oshirish, pedagogik fahm-farosatni rivojlantirish, boshqalarga ta'sir etish vositalarini kengaytirish imkonini beradi.

Shu narsa muhimki, guruh qatnashchilari, bo'lajak pedagoglar kasbiy jihatdan birga ishlash malakalarini egallashga faol intilishlari, o'z-o'zini bilish va kasbiy jihatdan o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha mukammal ish olib borishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak.

Barcha hollarda, chunonchi ham individual, ham guruhiy mashg'ulotlar boshlanishidan oldin pedagogik texnikani egallashning individual dasturi tuzib chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunday dasturni tuzish uchun avvalo pedagogik texnika malakalari shakllanishining boshlang'ich darajasini aniqlab olish darkor. Biroq, tajribaning ko'rsatishicha, odatda, mazkur bosqichda faqat malakalar haqidagina emas, balki avtomatlashtirilgan (ta'limni boshlash vaqtiga kelib) ko'nikmalar haqida ham fikr yuritish kerak.

Bular, masalan, nafas olish va ovozning tabiiy yo'lga qo'yilishi, to'g'ri talaffuz, savodli, ifodali nutq, mimik va pantomimik aniqlik va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin. Bunday ko'nikmalarning mavjudligi pedagogik texnika malakalarini shakllantirishni ancha osonlashtiradi. Shunga qaramasdan barcha hollarda ana shu ko'nikmalarni tegishli malakalar tarkibiga kiritish yuzasidan muayyan ish olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda pedagogik texnika malakalarini shakllantirishni boshlang'ich darajasiga qarab uni egallashning

individual dasturi etishmaydigan malakalarni shakllantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni yoki ularning to'liq majmuini ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Pedagogik texnika shakllantirish va takomillashtirish to'g'risida aytib o'tilgan fikrlarga e'tibor qilmaslik, shuningdek pedagogik faoliyatda ularning mazmuniga etarli baho bermaslik pedagogik texnikani egallashni qiyinlashtiradi va buning oqibatida individual pedagogik texnikani tanqidiy tahlil qilish uni takomillashtirish yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan ishning yo'qligidan dalolat beradi.

Oliy o'quv yurtidagi kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik texnikani egallash bo'lajak o'qituvchiga o'zining kasb yo'nalishining boshlanishidayoq ko'pgina xatolardan holi bo'lishda, o'quvchi talabalarga ta'lim-tarbiya berishning yuksak samaradorligiga erishishda yordam beradi.

QUROLLANGAN TERRORIZMGA QARSHI KURASH
TAKTIKA SIKLI BOSHLIG'I
podpolkovnik

Sh.Shomirzayev

STM Samarqand sh.
Baj.va joʻnatildi 1 nusxa
Nusxa. № 1 OʻR MV BSH HKTB ga
Chop yetdi: Sh.Shomirzayev
Hisobga olish jurnali boʻyicha
№ _____ «___» _____ 2016 yil
Tel. 37-18